

нижшего уровня, т. е. предприятий, различных по формам объединений и их структурных подразделений, дисциплина выступает осознанным, созидательным рычагом поддержания порядка, ритмичности производства. Здесь, на этом уровне, дисциплина проявляется в формах трудовой, технологической, производственной и т. д. Однако сказанное не означает, что эти два уровня дисциплины развиваются по своим независимым законам, представляют собой различные по характеру процессы. Сущность их на всех уровнях определяется системой социалистического крупного машинного производства, составляющего материально-вещественную основу развивающейся кооперации труда.

Применительно к первичным звеньям социалистической кооперации труда необходимы следующие укрупненные факторы укрепления дисциплины труда: создание рациональных условий труда и его научная организация, сочетание методов морального и материального стимулирования, пересмотр норм выработки; совершенствование управления и организации производства, его материально-технического снабжения, соблюдение договоров поставок и строгая ответственность за их нарушение; организационные формы и методы — связь показателей трудовой дисциплины с основными показателями работы предприятий при подведении итогов социалистического соревнования, дальнейшее развитие бригадной формы как основной формы организации совместного труда; сочетание добровольных и принудительных форм укрепления трудовой дисциплины.

¹ Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Т. 6. С. 441.

² Там же. Т. 12. С. 725.

³ Там же. Т. 23. С. 88, 773; Ленин В. И. Полн. собр. соч. Т. 37. С. 346.

⁴ Ленин В. И. Полн. собр. соч. Т. 39. С. 5—6.

⁵ Там же. Т. 39. С. 14.

⁶ Там же. С. 201—202, 500, 193.

⁷ Там же. Т. 40. С. 316.

І. Ю. БАЧКО

САЦЫЯЛЬНА-ЭКАНАМІЧНАЯ ФОРМА АСАБІСТАГА ФАКТАРА САЦЫЯЛІСТЫЧНАЙ ВЫТВОРЧАСЦІ

Нягледзячы на тое, што ў цэлым праблеме чалавека як «вытворчаму суб'екту» у палітэканамічных даследаваннях адводзіцца значнае месца, усё ж пытанне сацыяльна-эканамічнай формы асабістага фактара сацыялістычнай вытворчасці застаецца пакуль што адкрытым.

Большасць эканамістаў намагаецца аналізаваць суб'ект вытворчасці, ужываючы для гэтага такія паняцці, як «рабочая сіла», «носьбіт рабочай сілы», «рабочы», «працоўны», «суб'ектыўны фактар вытворчасці», «асабісты фактар», «чалавечы фактар», «дзеючая сіла» і да т. п. Па сутнасці, усе гэтыя азначэнні характарызуюць чалавека як асабісты фактар вытворчасці ў процівагу матэрыяльнаму фактару і ў сукупнасці акрэсліваюць змест прадукцыйных сіл любога спосабу вытворчасці.

Не выклікае сумненняў факт неабходнасці вывучэння элементаў спосабу вытворчасці, якія ўтвараюць прадукцыйныя сілы грамадства. «Для таго, каб аналіз вытворчых адносін не быў павярхоўным і адарваным ад жыцця, каб былі выяўлены рэальныя супярэчнасці грамадскага жыцця, іх вывучэнне павінна абавязкова ажыццяўляцца ў адзінстве з развіццём прадукцыйных сіл і надбудовы»¹. Зразумець дыялектыку развіцця таго ці іншага эканамічнага ладу нельга без папярэдняга вырашэння ўзаемаабумоўленасці фактараў вытворчасці. Але ўсё ж, у канчатковым выніку, асаблівае спосабу вытворчасці вызначаецца сацыяльна-эканамічнай формай апошніх, што і складае прадмет даследавання палітычнай эканоміі.

Пры аналізе сацыяльна-эканамічнай формы «вытворчага суб'екта» мы будзем выходзіць з наступных асноватворчых тэарэтычных палажэнняў, якія з'яўляюцца агульнымі для ўсякай грамадскай вытворчасці.

Па-першае, мы павінны помніць, што прадукцыйныя сілы любой грамадскай сістэмы вытворчасці складаюцца з асабістых і матэрыяльных фактараў вытворчасці ў іх сукупнасці і ўзаемадзеянні², а не з рабочай сілы і сродкаў вытворчасці, як даволі часта сцвярджаецца ў эканамічнай літаратуры.

Па-другое, асабісты фактар вытворчасці не з'яўляецца формай рабочай сілы: апошняя выступае ў якасці адной з асноўных функцый асабістага фактара. З пункту гледжання функцыянальнага прызначэння і праяўлення ў працэсе вытворчасці рабочая сіла чалавека якраз гэтак жа, як, напрыклад машына, не прымае і не можа прыняць пэўнасць эканамічнай катэгорыі, бо эканамічныя катэгорыі, па словах К. Маркса, гэта не самі па сабе з'явы, працэсы, а «тэарэтычныя выражэнні, абстрактныя грамадскія адносіны вытворчасці»³.

Рабочая сіла, на наш погляд, становіцца палітэканамічнай катэгорыяй толькі ў сілу таго, што яна выступае ў адносінах да свайго носбіта як нешта самастойнае і мае ўласны эканамічны рух. З'яўляючыся галоўнай натуральнай умовай вытворчасці ў любым грамадстве, рабочая сіла ўяўляе сабой толькі патэнцыяльную здольнасць да працы, а не прадукцыйную сілу грамадства. «Асабісты фактар заўжды быў і застаецца асноўным, адзіна творчым элементам вытворчасці»⁴.

Па-трэцяе, палітычная эканомія як партыйная навука, абцяжараная пэўнымі ідэалагічнымі функцыямі, павінна раскрываць менавіта сацыяльна-эканамічную форму асабістага фактара вытворчасці, а не яго функцыю — рабочую сілу, уяўленне аб чым больш трывала захоўваецца ў поглядах шматлікіх сучасных эканамістаў.

Эканамічная форма асабістага фактара праз механізм сувязі з матэрыяльным фактарам вытворчасці раскрывае рэальнае эканамічнае і сацыяльнае становішча працоўных, прыроду пануючых вытворчых адносін. Глыбока сімвалічным у дадзеным выпадку з'яўляецца сацыяльна-класавая пад-аплёка выкарыстання К. Марксам у «Капітале» «рабочай сілы» ў якасці самастойнай сутнаскай характарыстыкі асабістага фактара. Маркс праз гэтую катэгорыю раскрывае прыгнечанае становішча працоўных, якія эканамічна вымушаны прадаваць свой адзіны тавар — здольнасць да працы. Развіццё чалавека толькі ў якасці рабочай сілы зводзіць асобу да простага выканальніка функцый працэсу вытворчасці.

У савецкай палітэканамічнай літаратуры існуе пэўная шматстайнасць думак па пытанню аб сацыяльна-эканамічнай форме «вытворчага суб'екта», які найчасцей атаясамліваецца альбо з асабістым фактарам вытворчасці, альбо з рабочай сілай. Паколькі ва ўмовах сацыялізму, які «планмерна аб'ядноўвае ўсіх членаў грамадства, усе яго працоўныя ячэйкі ў адзіны вытворчы арганізм»⁵, ні пра якое эканамічнае адасабленне сутнаскай сілы чалавека ад яго носбіта не можа быць і размовы, то рабочая сіла не мае самастойнай эканамічнай формы і не выступае аб'ектам вытворчых адносін. На дадзеным узроўні тэарэтычнага даследавання мы павінны яшчэ адзначыць, што рабочая сіла не толькі не з'яўляецца аб'ектам вытворчых адносін, але і іх суб'ектам, таму што ў якасці апошняга можа выступаць толькі жывы носбіт рабочай сілы, жывая чалавечая асоба.

Аднак азначэнне суб'екта вытворчасці гэта толькі пачатковы этап даследавання, але этап вельмі важны ў тэарэтычных адносінах: ён адмяжоўвае нас ад памылковага шляху даследавання сацыяльна-эканамічнай формы рабочай сілы. Размежаванне паняццяў «рабочая сіла» і «асабісты фактар вытворчасці» сканцэнтруе нашу ўвагу на пошуку эканамічнай формы не самой рабочай сілы, а яе носбіта — асабістага фактара.

Праблема сацыяльна-эканамічнай формы асабістага фактара сацыялістычнай вытворчасці рэалізуецца праз канкрэтызацыю наступных узаемазвязаных задач: па-першае, неабходна перш за ўсё паказаць дыялектычную ўзаемасувязь паміж прыныпова іншай прыродай сацыялізму ў параўнанні з капіталізмам, што абумоўлена асноўнымі вытворчымі адносінамі камуністычнага ладу вытворчасці, і сацыяльна-эканамічнай формай асабістага фактара вытворчасці; па-другое, раскрыць спецыфіку сацыяльна-эканамічнай формы носбіта рабочай сілы ва ўмовах сацыялістычнага абагульнення народнай гаспадаркі; па-трэцяе, акресліць сістэму сацыялістычных вытворчых адносін, якая выражаецца эканамічнай формай асабістага фактара.

Камуністычны спосаб вытворчасці, з'яўляючыся адмаўленнем капіталістычнай сістэмы наёмнай працы, адраджае на больш высокай аснове і ў больш развітым выглядзе (як грамадскую) уласнасць працоўных на сродкі вытворчасці. Пры гэтым асноўныя вытворчыя адносіны сацыялізму, якія выражаюць непаруўнае адзінства сацыялістычнай уласнасці і ўсеагульнай, асацыяраванай працы, характэрныя для «сацыялістычнага грамадства як аб'яднання, як асацыяцыю вольных і роўных вытворцаў, што займаюцца супольнай працай па агульнаму плану»⁶. Грамадскія адносіны ў вытворчым

працэсе тут устанаўліваюцца не праз адчужэнне рабочай сілы ад чалавека, а праз асацыяваную форму валодання як умовамі вытворчасці, так і іх вынікамі. Асацыяваная форма ўласнасці на сродкі вытворчасці выключае суб'ект гаспадарання на адзіным узроўні. Іншымі словамі, кожны асобны член сацыялістычнага грамадства ўдзельнічае ў грамадскай вытворчасці як калектыўны суб'ект, а не як адасобленая адзінка. Па гэтаму можна заключыць, што індывідуальны працаўнік і сукупны працаўнік вытворчага калектыву валодаюць дакладнасцю сацыяльна-эканамічнай формы толькі ў складзе інтэгрыраванага працоўнага патэнцыялу грамадства, сутнасць якога раскрываецца ў такім паняцці як «асацыяцыя вольных вытворцаў».

Такім чынам, можна рэзюміраваць: «рух грамадскай вытворчасці як адзінай асацыяцыі працы патрабуе і адзінага суб'екта гаспадарання»⁷. Такім суб'ектам з'яўляецца грамадства ўвогуле, г. зн. грамадства не проста як адзіны вытворца і спажывец, а як адзіны суб'ект гаспадарання, які выконвае свае функцыі — планаванне і кіраванне грамадскай вытворчасцю — праз грамадска-эканамічны цэнтр.

Зыходным пунктам дадзеных тэарэтычных разважанняў з'яўляецца разгляд такой спецыфічнай рысы сацыялізму як калектывізм, таму што яна самым непасрэдным чынам звязана з развіццём сутнасці і крыніцы руху сацыялістычнага ладу: па-першае, сацыялістычнае грамадства выступае як адзіны асацыяваны калектыў вытворцаў, і, па-другое, уся сукупнасць вытворчых адносін разгортваецца як сістэма калектывісцкіх адносін. У гэтым сэнсе калектыўнасць — найбольш простая і ў той жа час найбольш рэальная эканамічная форма сацыялістычнай вытворчасці.

Пры аналізе капіталістычнага спосабу вытворчасці мы таксама можам гаварыць аб асобных баках калектыўнасці, якая носіць аднак другую форму, і не мае адэкватнай сацыяльнай акрэсленасці, што асабліва важна мець на ўвазе пры даследаванні сацыяльна-эканамічнай формы асабістага фактара.

У адрозненне ад капіталізму з яго прыватнай формай уласнасці, што раз'ядноўвае ўсё грамадства на асобныя антаганістычныя класы, групы, агульнанародная сацыялістычная ўласнасць, наадварот, аб'ядноўвае ўсіх членаў грамадства, перш за ўсё як асацыяраваных уласнікаў. Пагэтаку сам факт існавання суб'екта ўласнасці, а таксама суб'екта гаспадарання ў форме асацыяцыі вольных вытворцаў, абумоўлівае вылучэнне апошняй як эканамічнай катэгорыі, катэгорыя з'яўляецца «тэарэтычным выражэннем, абстракцыяй грамадскіх адносін вытворчасці»⁸.

Асацыяцыя вольных вытворцаў не можа не быць пачаткам даследавання таму, што ўключэнне індывіда ў грамадскую працу не апасродкуецца ніякімі спецыяльнымі эканамічнымі формамі. Зыходзячы з важнейшай метадалагічнай думкі К. Маркса аб тым, што «эканамічныя катэгорыі — толькі сутнасць абстракцыі сапраўдных адносін і з'яўляюцца ісцінамі пастолькі, паколькі існуюць гэтыя адносіны»⁹, вызначым, якія ж сацыяльна-эканамічныя адносіны выражае катэгорыя, што даследуецца намі. У цэлым палітэканамічная катэгорыя «асацыяцыя вольных вытворцаў» з'арыентуе нас на вывучэнне адносін калектывісцкага характару да ўдзелу кожнага члена сацыялістычнага грамадства ў сукупнай працы і асацыяраванай формы прысвойвання асноўных сродкаў вытворчасці. Гэта, па-першае, і, па-другое, яна выражае адносіны непасрэднага ўключэння, без якіх-небудзь асаблівых эканамічных форм руху, кожнага працаўніка ў сістэму ўсеагульнай працы праз вытворчы калектыў пры непасрэдным ўдзеле працоўнай асацыяцыі.

Аднак на практыцы абсалютызаванне значэння формы асабістага фактара на ўзроўні ўсяго сацыялістычнага грамадства не можа не прывесці да такіх непажаданых вынікаў, як абязлічванне сацыялістычнай уласнасці, нарастанне тэндэнцый «нічыйнай» уласнасці, бюракратызацыі механізму кіравання грамадскай вытворчасцю і г. д. Пагэтаку аналіз сацыяльна-эканамічнай формы асабістага фактара ў межах усёй грамадскай вытворчасці неабходна дапоўніць даследаваннем грамадскай формы асабістага фактара на ўзроўні кожнага асобнага асацыяванага працаўніка.

Правамернасць выдзялення гэтага ўзроўню тлумачыцца тым, што менавіта тут праца выступае як усеагульны сродак сувязі працаўніка з грамадствам увогуле з мэтай атрымання пэўнай узнагароды. Да таго ж, асацыяцыя працаўнікоў як асноўны і адзіны суб'ект агульнанароднай формы ўласнасці на сродкі вытворчасці фіксуе роўныя адносіны ўсіх членаў грамадства да агульных сродкаў вытворчасці, але не раскрывае месца кожнага асобнага члена грамадства ў непасрэднай вытворчасці. Справа ў тым, што

не ўсе індывіды з'яўляюцца працаўнікамі, якія прымаюць удзел у выкарыстанні агульнанародных сродкаў вытворчасці шляхам злучэння з імі ў працэсе працы (у поле зроку ў дадзеным выпадку не трапляюць работнікі калгасна-кааператывага сектара эканомікі).

Дваістая эканамічная аснова дзялення чыстага прадукта на неабходны і дадатковы — у прымяненні да ўсяго сацыялістычнага грамадства ў цэлым і да кожнага асобнага працаўніка — таксама заснавана на ўліку двух узроўняў аналізу сацыяльна-эканамічнай формы асабістага фактара вытворчасці.

Такім чынам, паняццыйны апарат для абазначэння грамадскай формы асабістага фактара можна ўявіць ва ўзаемасувязі двух катэгорый: асацыяцыя вольных вытворцаў як форма суб'екта вытворчасці, што выступае адначасова і формай (усеагульнай) асабістага фактара, і асацыяраваны працаўнік, каторы выступае зыходным суб'ектам гаспадарання на ўзроўні першага гаспадарчага звяна.

Змест дыялектычнай узаемасувязі адзначаных катэгорый раскрываецца ў суадносінах асноўнай і зыходнай сацыяльна-эканамічнай формы асабістага фактара вытворчасці ў ходзе сацыялістычнага абагульнення вытворчасці. Усе ж астатнія паняцці, што характарызуюць суб'екта гаспадарання на ўзроўні рэгіёнаў, працоўных калектываў прадпрыемстваў і аб'яднанняў, брыгад і г. д., групуюцца вакол адзначаных катэгорый.

Класіфікацыя катэгорый, што выражаюць грамадскую форму асабістага фактара вытворчасці, спрыяе вырашэнню задачы сістэматызацыі эканамічных адносін, якія і характарызуюць галоўную прадукцыйную сілу сацыялістычнага грамадства з боку вытворчых адносін.

¹ Политическая экономия. М., 1988. С. 48.

² Там жа. С. 42.

³ Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Т. 4. С. 153.

⁴ Политическая экономия. С. 41.

⁵ Планомерность — форма движения социалистических производственных отношений. Минск, 1988. С. 14.

⁶ Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Т. 23. С. 88—89.

⁷ Там жа. С. 342.

⁸ Там жа. Т. 4. С. 133.

⁹ Там жа. Т. 27. С. 406.